

FOR THE DATE OF ESTABLISHMENT OF AKHALTSIKHE SYNAGOGUE

ახალციხის სინაგოგის დაარსების თარიღისათვის

TSIRA MESKHISHVILI

Associate Professor of the Faculty of
Education, Humanities and Social Sciences

Rustaveli St. 113, Akhaltsikhe, Georgia

ORCID: 0000-0002-5196-4155

tsirameskh@gmail.com

+995599513622

Abstract

The article focuses on the so-called synagogues in the “Jewish Quarter” in Akhaltsikhe, especially the history of old synagogue, which, according to various sources, narratives and information preserved in the memory of the Jewish community, must be about 160 years old. In addition, there is another version about the much older date of construction of the synagogue and its subsequent history. Which date is more credible of these two? The article attempts of the solution of this issue.

The main part of the Jewish quarter in Akhaltsikhe was located close to the shrines, as the chapel was primarily a center of their religious-cultural and public life. There are currently two shrines in the middle of the Jewish quarter of Akhaltsikhe: one in operation, the other - abolished. Surviving inscription on the above part of the front door of one of the well-preserved old shrine informs us, that the shrine was built in 1862-63, the date is officially considered the date of construction of the synagogue by the Jewish community to this day, as only this variant of the synagogue date remains in their memory. In parallel, there is another, quite important version, which names a much earlier period of the construction of the shrine.

One of the most significant and reliable documents we have found are the materials described in the work of the famous European traveler and scientist Yehuda Halev Chorn about the history of the synagogue in Akhaltsikhe. Considering that the history of the Jewish settlement in Akhaltsikhe dates back to a much earlier period is logical and the discussion on the second version would not be groundless.

As mentioned above, the well-known version for today of the construction of the shrine in the Jewish community of Akhaltsikhe is based on the inscription on the wall of the shrine only and does not give us a different version. Quite significant information from the European traveler gives us a more and more detailed interpretation of the founding of the synagogue and even about its first religious servants. On the one hand, a more common version of the establishment and construction of the synagogue with the existing inscriptions and legends of the local population, and on the other hand, reconciling the records provided by a famous traveler and scholar allows us to take the history of Akhaltsikhe synagogue back one century. In turn, this means that the Akhaltsikhe Synagogue deserves the status of one of the oldest Jewish shrines in Europe.

Keywords: Akhaltsikhe; Jewish Quarter; Synagogue; Traveler; tombstones; status.

ცირა მესხიშვილი

სამცხე-ჯავახეთის სახელწიფო უნივერსიტეტის
 განათლების, ჰუმანიტარულ და სოციალურ მეცნიერებათა
 ფაკულტეტის ასოცირებული პროფესორი
 საქართველო, ახალციხე, რუსთაველის ქ. 113
 ORCID: 0000-0002-5196-4155
 tsirameskh@gmail.com
 +995 599513622

აბსტრაქტი

სტატიაში გამახვილებულია ყურადღება ახალციხის ე.წ. „ებრაელთა უბანში“ არსებული სინაგოგების, განსაკუთრებით კი ძველი სინაგოგის ისტორიაზე. სხვადასხვა წყაროებით, ნარატივებით და ებრაული თემის მეხსიერებაში შემორჩენილი ზეპირი ინფორმაციით ცნობილია, რომ სალოცავის აშენება ახალციხეში დაახლოებით 150 წლის წინ დაწყებულა, მეორეს მხრივ, ებრაელთა ძველი სინაგოგის მშენებლობის უფრო ადრეული თარიღის სხვა ვერსიაც არსებობს, რომელსაც სალოცავის დაარსება 280 წლიან ისტორიას უკავშირდება. რომელი თარიღია ამ ორიდან უფრო სარწმუნო, წარმოდგენილ სტატიაში ამ საკითხზე მსჯელობის და უტყუარი არგუმენტების განხილვის მცდელობას წარმოვადგეთ.

ახალციხეში ებრაელთა უბნის ძირითადი ნაწილი სალოცავებთან ახლოს იყო განლაგებული და პირველ რიგში, მათ რელიგიურ-კულტურულ და საზოგადოებრივი ცხოვრების ცენტრს წარმოადგენდა. ახალციხის ებრაელთა უბანში ამჟამად ორი სალოცავია შემორჩენილი: ერთი მოქმედი, მეორე - გაუქმებული. შედარებით უფრო ძველი სალოცავის შესასვლელი კარის თავზე კარგად შემორჩენილი სამშენებლო წარწერა ებრაულ ენაზე გვამცნობს, რომ სალოცავი 1861-62წლებში აშენებულა, მეორე, გაუქმებული სალოცავი კი ასევე წარწერით დადასტურებული მშენებლობის თარიღით-1902 წელი. მოქმედი სინაგოგის დღემდე შემორჩენილ სამშენებლო წარწერის მიხედვით ახალციხელ ებრაელთა თემი მიიჩნევს სარწმუნოდ მშენებლობის ამ პერიოდს, რადგან მათ მეხსიერებას სინაგოგის აშენების თარიღის უფრო ადრეული ვერსია არ შემორჩა. ამის პარალელურად არსებობს მეორე, არანაკლებ საინტერესო მოსაზრება, რომელიც სალოცავის აგების ბევრად უფრო ადრეულ წლებზე მიგვანიშნებს.

ჩვენს მიერ მოძიებული წყაროებიდან ერთ ერთ საგულისხმო დოკუმენტად მიგვაჩნია ცნობილი ევროპელი მოგზაურისა და მეცნიერის იუდა ჰალევი ჩორნის დღიურებში აღწერილი მასალები ახალციხის სინაგოგის შესახებ. იგი 1869 წელს, ახალციხეს სტუმრობისას ხაზგასმით მიანიშნებს, რომ სალოცავი, რომელიც მას დახვდა უბანში ყოფნის დროს, დაახლოებით საუკუნე ნახევრის წინ აშენებულა და ამასთანავე უამრავი საინტერესო ინფორმაციას იშველიებს მისი დასაბუთების მიზნით. მეტიც, ევროპელი მოგზაურის მიერ მოწოდებული ინფორმაცია გვამღევეს უფრო დეტალურ ინტერპრეტაციას არა მარტო სინაგოგის დაარსების, არამედ მის პირველ რელიგიურ მსახურების, მის მიერ აწაკითხული უფრო ადრეული სამშენებლო წარწერის, სალოცავის რეგისტრაციის წიგნებისა და სხვა ფაქტების შესახებ, რაც მოგზაურის მხრიდან გადმოცემული ინფორმაციის სისწორეს ადასტურებს და ფაქტების დამახინჯების ალბათობას გამორიცხავს.

ი. ჩორნის მიერ მოწოდებული ინფორმაციების, ახალციხეში ებრაელთა დასახლების უფრო ადრეული პერიოდის ისტორიული წყაროების, სასაფლაოების, უძველესი ებრაული ეპიგრაფიკის დეტალურად შესწავლა და მისი ობიექტური ანალიზი საშუალებას გვაძლევს ახალციხის სინაგოგის არსებობა ერთი საუკუნით უკან გადავწიოთ. ეს თავის მხრივ, ნიშნავს იმასაც, რომ ახალციხის სინაგოგა ევროპაში ერთ ერთი უძველესი ებრაული სალოცავის სტატუსს დამსახურებულად მოიპოვებს.

საკვანძო სიტყვები: ახალციხე; ებრაელთა უბანი; სინაგოგა; მოგზაური; ებრაული წარწერა; საფლავის ქვები; სტატუსი; სალოცავი.

შესავალი

ებრაელთა განსახლების ერთ ერთ უმთავრეს და მათი ყოფისა და ცხოვრების აუცილებელ ატრიბუტს სალოცავი წარმოადგენდა. საქართველოში ებრაული კულტურული მემკვიდრეობის დღემდე შემორჩენილი ძეგლებიდან აღსანიშნავია ონის, ქუთაისის, ბანძის, კულაშის, თბილისის, ბათუმისა და სხვა დასახლებების სინაგოგები. თითოეული მათგანი შესანიშნავ არქიტექტურულ ნაგებობას და ებრაული კულტურის მნიშვნელოვან ცენტრს წარმოადგენს. ქართველი და ებრაელი მეცნიერების მიერ არაერთგზის შესწავლილია მათი აგების თარიღები, არიტექტურა. მათგან ყველაზე ადრეულად ონის სინაგოგა მიიჩნეოდა, რომლის 120 წლის იუბილე რამდენიმე წლის წინ, 2015 წელს აღინიშნა, იუბილეს საკმაოდ დიდი გამოხმაურება ჰქონდა ქართულ-ებრაულ საზოგადოებებში.

რაც შეეხება სამცხე-ჯავახეთს, აქ, ისევე, როგორც მთელს საქართველოში, ებრაელთა განსახლება მრავალ საუკუნეს ითვლის. ანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის არქეოლოგიურ მასალებში არა ერთი ინფორმაცია მოიძებნება ე.წ. “ჯიუტ მალასა“ და ზოგადად ებრაელთა უბნების შესახებ [ჭილაშვილი, 1968: 22; აფაქიძე, 1963:64], ხოლო შუა საუკუნეების ხანის ქალაქური ტიპის დასახლებებიდან კი ყველაზე ძველი და მრავალრიცხოვანი, სასაფლაოებისა და სალოცავების საუკეთესო არქიტექტურითა და სიძველით ახალციხის ებრაელთა უბანი გამოირჩეოდა. ქალაქის არსებობის მანძილზე იგი ერთ-ერთ მნიშვნელოვან და ხალხმრავალ უბნად მიიჩნეოდა და დიდ როლს ასრულებდა მის სოციალურ-ეკონომიკურ და ტრადიციულ ცხოვრებაში. ახალციხეში, შუა საუკუნეების ქალაქების ტრადიციების შესაბამისად ებრაელთა განსახლება სალოცავებთან ახლოს მდებარეობდა და განსახლების ასეთი სტილი დღემდე შემორჩენილია. უბნის შუაგულში ამჟამად ერთმანეთისაგან 15-20 მეტრის დაშორებული ორი სალოცავია შემორჩენილი. ერთი მოქმედი, მეორე - გაუქმებული. მოქმედი სალოცავი გარშემორტყმულია მაღალი გალავნით, მის შემადგენლობაში შედის სალოცავის მთავარი შენობა, რიტუალური განბანვის ოთახი აუზით (მიკვე), ფრინველისა და ცხოველის საკლავი სათავსოთი და სხვა დამხმარე ნაგებობებით [იხ. ფოტო 1, 2, 3, 4, 5.].

სალოცავის შესასვლელ კარის თავზე, ოვალური თაღის ფორმის ქვაზე, სხვადასხვა ფერის საღებავებით შესრულებული სამშენებლო წარწერა გვამცნობს: „სახელითა უფლისათა წარმატებით აიგო ახალციხის წმინდა მრევლის სალოცავის შენობა 5623 წელს“, გრიგორიანული კალენდრის თანახმად ეს თარიღი აღნიშნავს 1862-63 წლებს (იხ. ფოტო #12). მეორე სინაგოგა კი, რომელსაც ასევე შემორჩენილი აქვს საინტერესო სამშენებლო წარწერა „ღვთის სახლი“ და აშენების თარიღი 1902 წელი (იხ. ფოტო #7,8). გადმოცემის თანახმად, ასაკით ახალი სინაგოგა აწყურელ ებრაელებს აუგიათ. მისი სტილი და არქიტექტურა გამოირჩევა მაღალი გემოვნებითა და სილამაზით და დღესაც არ დაუკარგავს თავისი

დიდებულება. სწორედ მას უძღვნიდა ქების სიტყვებს ცნობილი ქართველი ებრაელი მეცნიერი და არქიტექტორი შოთა ბოსტანაშვილი და წერდა: „გადაჭარბებული არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ ახალციხის ეს ძველი სინაგოგა არქიტექტურის ნამდვილი შედევრიაო“ [ბოსტანაშვილი, 1998:36]. ადგილობრივი მკვიდრის, სიმონ ლევიშვილის გადმოცემით, „უბანში ამ დროს ებრაელთა იმდენად დიდი რაოდენობა ყოფილა, რომ ერთი სალოცავი მლოცველებს ვეღარ იტევდა და სწორედ ამიტომ საჭირო გამხდარა მეორე სინაგოგის აგებაო“ [მესხიშვილი, 1993]. ახალციხის ორივე სალოცავის მოქმედება მე-20-ე საუკუნის 30-იან წლებში საბჭოთა რეჟიმის დროს შეუჩერებიათ. სტალინის გარდაცვალების შემდგომ კი ადგილობრივ ებრაელებს საჩივარი დაუწერიათ და მოსკოვში გაუგზავნიათ, რათა სალოცავები ებრაელებს დაბრუნებოდათ. ებრაულ თემს მხოლოდ ერთი, ძველი სალოცავი დაუბრუნეს, ხოლო 1902 წელს აშენებული ახალი შენობა დაიტოვეს. სალოცავის გარშემო არსებული ტერიტორია და თავად შენობა მოგვიანებით ახალციხის მაშინდელი აღმასკომის გადაწყვეტილებით სახელწოდების გადაეცა და ამ შენობაში ბიბლიოთეკა, კინო დარბაზი და ბოლოს კი სპორტული დარბაზი გაიხსნა კრივის სექციისათვის, მიშენებული იქნა დამხმარე ნაგებობები. სპორტდარბაზი 80-იან წლებამდე მოქმედებდა [მესხიშვილი, 1993]. 2011 წელს ადგილობრივი საზოგადოების, ებრაული თემის თხოვნით შენობა გამოცხადდა კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლად და ამჟამად იგი ახალციხის მერიის პარტონაჟის ქვეშ იმყოფება.

ახალციხის სინაგოგის უფრო ადრეული პერიოდის აშენების ვერსიას არა ერთი მხარდამჭერი გამოუჩნდა. მას გამოეხმაურა 2015-16 წლებში ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, ქართულ-ებრაული ურთიერთობების დიდი მოამაგე და მეცნიერი, საქართველოს ებრაელთა მუზეუმის დირექტორი, პროფესორი გივი ღამბაშიძე. მისი აზრი ასევე იზიარებს ვერსიას სალოცავის უფრო ადრეულ წარმოშობის შესახებ და მიიჩნევს, რომ ამისთვის საკმაოდ დასაბუთებული საფუძველი არსებობს ი. ჩორნის მოგზაურობის ჩანაწერებში. სწორედ მისი ინიციატივით, ებრაული და ქართული სამეცნიერო საზოგადოების ჩართულობითა და მხარდაჭერით 2016 წლის მაისში ახალციხეში ახალციხის სინაგოგის დაარსების 175 და განახლების 153 წლის იუბილე აღინიშნა. მისასალმებელია, რომ ქართულ-ებრაულმა სამეცნიერო საზოგადოებამ ჩვენს მიერ წარმოდგენილი ახლებური დათარიღების არგუმენტები ახალციხის სალოცავის შესახებ ოფიციალურად აღიარა.

რაც შეეხება ჩვენ საკვლევ მიზანს, სტატიაში მიმოხილული იქნება სინაგოგის აგების ისტორიისა და ზუსტი თარიღის დადგენის არგუმენტირებული მსჯელობა.

მეთოდები

თემაზე მუშაობისას, უპირველეს ყოვლისა, ჩვენ გამოვიყენეთ ისტორიულ და პოლიტიკურ მეცნიერებებში აპრობირებული ემპირიული, შედარებითი, მიზეზ-შედეგობრივი ანალიზის მეთოდები. გამოყენებულმა მეთოდებმა საშუალება მოგვცა კონკრეტულ საკითხებზე მსჯელობისას ახლებურად გაგვეანალიზებინა ჩვენს ხელთ არსებული სხვადასხვა კატეგორიის წყაროები, დოკუმენტები და მეტი სიცხადე შეგვეტანა წარმოდგენილ სტატიაში, სამსჯელო საკითხში. რაც შეეხება შედარების მეთოდს, იგი განსაკუთრებით დაგვეხმარა სალოცავის ასაკის დადგენის ახლებურ მიდგომასა და ისტორიული ნარატივების უფრო ობიექტური ანალიზისათვის.

შედეგები:

ისტორიული დოკუმენტების, საკითხის გარშემო არსებული სამეცნიერო და მემყარული ლიტერატურის, ახალციხელ ებრაელთა მესხიერებაში შემორჩენილი ზეპირი გადმოცემების

სკრუპულოზური ანალიზის შედეგად სტატიაში დადგენილია ახალციხის სინაგოგის აგების უფრო ადრეული თარიღი, რაც საშუალებას გვაძლევს იგი ევროპის მასშტაბით ერთ-ერთ უძველეს სინაგოგად მივიჩნიოთ.

მსჯელობა

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ახალციხის სინაგოგის მშენებლობის ერთ-ერთ უფრო ფართოდ გავრცელებულ ვერსიად მიიჩნევა 1861-62 წლები. ამას ადასტურებს სალოცავის კედელზე დღემდე შემორჩენილი შემდეგი შინაარსის წარწერა: სახელითა უფლისათა, წარმატებით აიგო ახალციხის წმინდა მრევლის სალოცავის შენობა“ მითითებულია თარიღი 5623-წელი (1862-63 წწ) [იხ.ფოტო #12]. აღნიშნული სალოცავის აშენების დღემდე გავრცელებული თარიღის უმთავრეს წყარო მხოლოდ ეს წარწერა უნდა იყოს და სხვა დამასაბუთებელი დოკუმენტი არ მოგვეპოვება, ამიტომ თუ, ყურადღებას მივაქცევთ მეორე, არანაკლებ მნიშვნელოვან ვერსიას, ცნობილი ევროპელი მოგზაურისა და მეცნიერის იეჰუდა ჰალევი ჩორნის ჩანაწერების სახით, სინაგოგა ბევრად უფრო ძველი, დაახლოებით 280 წლის უნდა იყოს. ახალციხეში მოგზაურობის შესახებ მას ძალიან ღირებული ჩანაწერები, ეკუთვნის და ცნობილი მოგზაურის აღწერებს ვერც ერთმა ებრაული საკითხებით დაინტერესებულმა მეცნიერმა ვერ აუარა გვერდი. იგი იმდენად მნიშვნელოვან წყაროდ ითვლება, რომ გამოყენებულია ქართულ - ებრაული ურთიერთობებისა და ისტორიის კვლევით დაინტერესებულ მეცნიერის თითქმის ყველა ნაშრომში. მისი მოგზაურობა იმითაცაა საინტერესო, რომ მეცნიერი აღწერს არა მარტო სამცხე-ჯავახეთის, არამედ მთლიანად კავკასიის ებრაელების ყოფას, ტრადიციებს, სალოცავებსა და სასაფლაოებს.

უმნიშვნელოვანესი ინფორმაციები სამცხე-ჯავახეთში მცხოვრები ებრაელების ყოფისა და ცხოვრების შესახებ იმითაც არის საინტერესო, რომ მოგზაური არა გადმოცემით, არამედ საკუთარი თვალით ნანახს აღწერს, რითაც, მისი დაარსებისა და მშენებლობის თარიღის დადგენას გვიადვილებს. მოგზაურობის დროს მას, მოსახლეობასთან შეხვედრების გარდა, ადგილზე არსებული სალოცავები და საფლავის ქვები მოუნახულებია. ი. ჩორნი წერდა: „მთელს ჯამათს ჩემს ბინაზე მოვუყარე თავი, რომ მათი წარსულის შესახებ შემეგრიბა ცნობები. ისინი მომიყვანენ ამბავს, მხოლოდ რუსეთთან შეერთების შემდეგი პერიოდის შესახებ, უძველესი ამბები კი ე.ი რაც გადახდათ თურქეთის სულთნის ხელში ყოფნის დროს, ამის შესახებ ძალიან მცირე ცნობები მომაწოდესო“ [ჩორნი, 2014:605]. „მოხუცებს არც თავიანთი სალოცავის, სინაგოგის აშენების თარიღი ახსოვთო“ [ჩორნი, 2014:605], განაგრძობს ჩორნი. მოგზაურს სალოცავის მონახულების შემდგომ, მისი კედლის წარწერის გაშიფვრაც უცდია, ახალციხეში, ერთი ძველი ლოცვის შენობა ვნახე, რომლის აშენების თარიღი არავის ახსოვს, ლოცვის შენობის შიგნით, დასავლეთის კედელზე, ერთ დიდ ქვაზე, აშენების თარიღი აწერია. წარწერა ამოვშიფრე და შეიცავს შემდეგს: „ესე სინაგოგა აშენდა ქვეყნის დასაბამიდან (5)501 წელს (1740-41) რაბი ხახამ ფინხაზ ბენიამინის ძე მიზრახის მიერ“ [ჩორნი, 2014:606]. მოგზაური აქვე მოიხსენებს სინაგოგაში მის მიერ ნანახ რაბი ფინხაზის დავთარს და დასძენს, რომ რაბი ფინხაზის დავთარში სხვა წლების ჩანაწერებსაც შევხვდით (5)502, (5)503, (5)504 წლებს (იგულისხმება 1942,1743,1744 წლები). „ამ სალოცავში თორის სასწავლებლად მოსულან მოწაფეები (თალმიდები), პირველი მამაჯან ისხაკის ძე, ელიაჟ რაბი ისრაელის ძე, დავიდი და იცხაკის ორი ვაჟი“ [ჩორნი, 2014:607]. აქედან ირკვევა, ასევე ჩორნი, რომ ეს სალოცავი 129 წლის წინ არის აშენებულიო“. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ი. ჩორნი ახალციხეს 1869 წელს

ესტუმრა, მაშინ ამ გამოთვლითაც დგინდება, რომ სალოცავი მისი სტუმრობიდან, სავარაუდოდ 129 წლით ადრე ე.ი. დაახლოებით 1740-41 წლებში აშენებულა. სხვათა შორის ი. ჩორნი ადგილობრივი ებრაელების გადმოცემით ერთ საინტერესო დეტალსაც ახსენებს, რომელიც სხვა წყაროებში ვერ დავადასტურეთ, მაგრამ რამდენად შეიძლება ამ დეტალზე ყურადღების გამახვილება, ეს კიდევ ახალი კვლევის საგანია. „წინაპრების შესახებ ახალციხელ ებრაელებს არაფერი ახსოვთ, გარდა იმისა, რომ წინათ უცხოვრიათ ახალციხის ჩრდილო დასავლეთ მხარეს, სადაც ახლა ქალაქის ახალი ნაწილია გაშენებული და ამჟამად ქართველები და სხვა ერები მოსახლეობენ, წინანდელ საცხოვრებელ ადგილას სალოცავიც ქონიათ და ახლა იმ ადგილას ქუჩებია გაყვანილიო [ჩორნი, 2014:606]. მე ბევრი ვეცადე, აგრძელებს მოგზაური „გამომერკვია, თუ რატომ გადმოსახლებულან ისინი წინანდელი საცხოვრებელი ადგილიდან, მაგრამ ამის გამორკვევა შეუძლებელი გახდა, რადგან აქაურებს აღარაფერი ახსოვთო“ [ჩორნი, 2014 :606]. აღნიშნულ ინფორმაციას, მეცნიერი ელდარ მამისტვალაშვილი ასე ხსნის: „ როდესაც რუსის ჯარის სარდლობამ 1830 იან წლებში გადაწყვიტა ქალაქი ახალციხის ფოცხოვის მარჯვენა სანაპიროზე გადატანა, დიუბუა დე მონპერეს თქმით, ძველი ქალაქის მოსახლეობა ამის წინააღმდეგი გამოსულა, რადგან მარცხენა ნაპირზე დარჩებოდა ეკლესიები და სინაგოგები, სასაფლაოები, ალბათ, დასკვნის მკვლევარი, ალბათ ეს გადასახლება ჰქონდა მხედველობაში ი. ჩორნის, როდესაც აღნიშნავდა ებრაელთა ქალაქის მეორე მხარეს ცხოვრების ფაქტსო“ [მამისტვალაშვილი, 1996:79]. სხვათა შორის ზაქარია ჭიჭინაძეც აღნიშნავდა, რომ ებრაელთა ცხოვრების კვალი ახალციხის მახლობლად სოფელ მარდაშიც ყოფილა და იქ სალოცავიც ჰქონდათო“ [ჭიჭინაძე, 1904:20]. განსხვავებულია კიდევ ერთი ცნობა ი. ჩორნის ჩანაწერებში, რომელიც მოგვინებით ითარგმნა [იცხაკ დავიდი, 1976:309] ამ ცნობაში მოცემულია ახალციხელი ებრაელის შიმონ აბრამაშვილის ნაამბობი, რომელიც აღნიშნავს, რომ „ადრე ებრაელები ახლანდელი სამოსახლოს ჩრდილოეთით ცხოვრობდნენ იმ ადგილას, რომელსაც მარდა ეწოდებოდა, სადაც ახლა სომხებმა თავიანთი სალოცავი ააშენეს და აქ ძველი ებრაული სასაფლაო და სალოცავი არსებულაო. მარდიდან ებრაელები გადმოსულან თავიანთ ახლანდელ ადგილებზე, რადგან მათ ლეზგები აწიოკებდნენო“ [ჩორნი, 2014:309]. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ქალაქი ახალციხე XIX საუკუნის 30 იან წლებამდე განსახლებული იყო ახალციხის ციხის გარშემო რაბათითა და ქალაქური უბნებით, ხოლო მდინარე ფოცხოვის მარჯვენა სანაპიროზე არსებული მიწები ბაღებით, სახნავ სათესები, სოფლები ზემო მარდა, ქვემო მარდა, მოღნისი, ნავანები, ლაშიხევი სასაფლაოებით, თავის დროზე მხარის მმართველთა, ჯაყელთა კუთვნილებას წარმოადგენდა, შესაძლებელია ამ პერიოდში მოსახლეობდა კიდევ ებრაელების ნაწილი ამ ტერიტორიებზე, მოგვიანებით კი ეს სოფლები და მიწები ახალციხის ფაშის მფლობელობაში გადასულა. „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ აღწერებში ებრაელების ოჯახების მოხსენიების კვალს ვერ მივაკვლიეთ [გურჯისტანის...,1941:48]. სავარაუდებელია, რომ ებრაელების ნაწილის ახლანდელი განსახლების ადგილას გადმოსვლა ბევრად ადრე მოხდა, ამიტომ ებრაელების ტრადიციული უბნის გარდა სხვა დასახლებებისა და უფრო ადრეული სალოცავების შესახებ ინფორმაციების არგუმენტირება რთულია უფრო სარწმუნო წყაროების არარსებობის გამო.

როდესაც ახალციხის სინაგოგის დათარიღების საკითხზე მასალებს ვაგროვებდით, რა თქმა უნდა პირველ რიგში გავითვალისწინეთ თვითონ ახალციხელი ებრაელების აზრიც ამასთან დაკავშირებით. როგორც გაირკვა, მათი უმეტესობა სინაგოგის აშენების თარიღად მიიჩნევს სწორედ დღემდე შემორჩენილ სამშენებლო წარწერას. თემის წევრების ნაწილი დარწმუნებულია, რომ სალოცავი სწორედ ამ წლებშია აშენებული და არა მანამდე. როგორც ერთ ერთი მთხრობელი სიმონ ლევიშვილი აღნიშნავს „ახალციხელებს 1861 წლამდე დიდი

სალოცავი არ ქონდათ და მხოლოდ ერთი პატარა ქოხში ლოცულობდნენ“ [მესხიშვილი, 1993]. ის ფაქტი, რომ ახალციხელი ებრაელი თემის მესხიერებას სინაგოგის აშენების უფრო გვიანდელი თარიღი შემორჩა აქვს დასაბუთებული საფუძველიც რა თქმა უნდა. მეორე მხრივ სამართლიანი იქნება, თუ განვიხილავთ ფაქტებსაც. კერძოდ: ყურადღება უნდა მივაქციოთ ახალციხის ებრაელთა სასაფლაოს დათარიღების კლასიფიკაციას, რომელიც ცნობილი მეცნიერების და მოგზაურების მარი ბროსეს, ი. ჩორნის, ნისან ბაბალიკაშვილის, შ. ბოსტანაშვილის აღწერებსა და ნაშრომებში კარგად ჩანს. ყველა მათგანი, ყველაზე ძველი საფლავის ქვას XVIII საუკუნის 50 იანი წლებით ათარიღებს. ებრაული საფლავების სიძველე და მაღალი არქიტექტურული სტილი, როგორც მეცნიერი შ. ბოსტანაშვილი აღწერდა, „ზიქურათებით აღმართული მრავალსაუკუნოვანი ეს ძეგლები განსაკუთრებული მოვლენა იყო საერთო ებრაულ კულტურაში და არა მარტო“ [ბოსტანაშვილი, 1992:35]. მიუთითებს იმ გარემოებებზეც, რომ ასეთი მაღალი დონის არქიტექტურის სასაფლაოების მქონე ხალხმრავალ ებრაელთა უბანს 1861 წლამდეც აუცილებლად ექნებოდა შესაბამისი ასევე მაღალი სტატუსის მქონე სალოცავი და არა მხოლოდ მცირე ზომის ე.წ. „პატარა ქოხი“ სალოცავად, როგორც ინფორმაციაც ჰქონდათ ადგილობრივ ებრაელთა თემის წევრებს დღემდე. ჩვენი აზრით, ახალციხელი ებრაელები, სხვადასხვა მიზეზით (ომები, ეპიდემიები და ა. შ.) საკმაოდ ხშირად იცვლიდნენ საცხოვრებელს და განუწყვეტელ მიგრაციას განიცდიდნენ. მაგ. 1826-69 წლებში ახალციხეში დასახლებულან ადიგენიდან და აწყურიდან გადმოსახლებული ებრაელობა, 8 წლის შემდეგ ნაწილი უკან გაბრუნებულა. მე-19-ე საუკუნის ბოლოს უკვე აწყურის ებრაელების დასახლება მთლიანად იცლება და ისინი სახლდებიან საბოლოოდ ახალციხეში (იცხაკ დავიდი ნაწერები). მათ მიაჩნდათ, რომ ამ ქალაქში უფრო უსაფრთხოდ იგრძნობდნენ თავს და დაიცავდნენ თავიანთ ოჯახებს მუსლიმი ბეგების მხრიდან შევიწროვებისგან. ებრაელთა ის კატეგორია, რომელიც ახალციხეში ბევრად ადრე იყო დასახლებული თანდათან მცირდებოდა, ნაწილი დიდ ქალაქებში თბილისში, ქუთაისში, ბათუმში გადადიოდა, ნაწილი კი საქართველოს ფარგლებს გარეთ. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ სალოცავის აშენების ზუსტი თარიღი შესაძლებელია თანდათან დავიწყებას მიეცა და ებრაელთა თემის უმეტესი ნაწილისათვის ეს გვიანდელი წარწერა გახდა რეალურად აღქმული და დამახსოვრებული. ფაქტიურად გაუქმებული მეორე სალოცავი კი ახალციხელ ებრაელთა ცხოვრებაში XX საუკუნის 30 იანი წლებიდან აღარავითარ როლს აღარ ასრულებდა. მათი ყოფა და რელიგიური რიტუალები უკავშირდებოდა უბანში მხოლოდ ერთად ერთ იმ მოქმედ სინაგოგას, რომლის დაარსების თარიღის დაზუსტებასაც ვცდილობთ წარმოდგენილ სტატიაში.

ზემოთ ჩამოთვლილი წყაროებისა და ინფორმაციების შეჯერების საფუძველზე ებრაელთა სალოცავის დათარიღების უფრო ძველი ვერსიის შესაძლებლობას გვამღევეს რამდენიმე ასპექტი:

- პირველ რიგში დოკუმენტური თუ მატერიალური არაერთი ძეგლი ადასტურებს, რომ სამცხე-ჯავახეთში ებრაელთა დასახლება ბევრად უფრო ადრეულ პერიოდს მოიცავს. ამას ადასტურებს როგორც დოკუმენტური წყაროები, ისე ახალციხეში არსებული უძველესი სასაფლაოების ეპიტაფიები;
- ახალციხელ ებრაელთა თემის წევრები არ უარყოფენ სალოცავის ადრე არსებულ ფაქტს და აღიარებენ, რომ 1862 წლამდე, ანუ ახალი სინაგოგის აშენებამდე, ახალციხელ ებრაელთა უბანში ყოფილა „პატარა ქოხის“ მსგავსი სალოცავი [მესხიშვილი, 1993];

- საყურადღებოა აგრეთვე ი. ჩორნის მიერ ჩამოთვლილი რაბინების სახელები, რომლების მოღვაწეობაც სალოცავს უკავშირდება და რომელთა დამსახურებითაც ჩორნის გადმოცემით, სინაგოგა აშენებულა
- გვერდს ვერ ავუვლით აგრეთვე მის მიერვე ნახსენებ სინაგოგის ჩანაწერების წიგნს. და გამოჩენილი რაბინების სახელებს, თუ სინაგოგა მაღალი სტატუსის არ იყო და მხოლოდ „პატარა ქოხს“ გულისხმობდა, მაშინ მის მიერ ჩამოთვლილი დამსახურებული და გამოჩენილი რაბინები სად მოღვაწეობდნენ?
- თუ დღიურებს უფრო დეტალურად განვიხილავთ და დავაკვირდებით, მოგზაური ძველ წარწერას, რომელიც საკუთარი თვალთ ნახა და ამოიკითხა, მიუთითებს სინაგოგის შიდა აღმოსავლეთის კედელზე და არა გარეთ, შესასვლელი კარის თავზე, რომელსაც, ადგილობრივი მოსახლეობა დღემდე მიანიშნებს, როგორც სალოცავის აშენების უტყუარ თარიღს.

ისმის კითხვა: რატომ დაამახინჯებდა მოგზაური და მკვლევარი მშენებლობის თარიღს, როცა იგი დეტალებში აღწერს სხვა მეორეხარისხოვან ფაქტებსაც მაგ. ახალციხის ჯამათთან შეხვედრას, ტრადიციებს, ჩაცმულობასა და ქორწინებას მათი ლოცვის სტილს და ა.შ. ასეთ ინფორმაციებს მოგზაური ვერ გამოიგონებდა. დამახინჯებული ინტერპრეტაცია კი მოგზაურის მხრიდან ნამდვილად არალოგიკური იქნებოდა, მიუხედავად იმისა, რომ ახალციხელი ებრაელთა თემის სოციალური ყოფის აღწერისას ზოგიერთ საკითხზე მისი ხედვა განსხვავებულიც კი იყო.

მოგზაურობის მიხედვით, ი. ჩორნი ახალციხეში 1869 წელს იმყოფებოდა და თუ სინაგოგა, 1862-63 წლებში იქნებოდა აშენებული, იგი აუცილებლად მოიხსენიებდა სალოცავს ახლად აშენებულად. მეტიც, ი. ჩორნი საერთოდ არაფერს ამბობს სინაგოგის გარე კედლის წარწერაზე, რაზეც აპელირებენ განსხვავებული დათარიღების მომხრენი. ეს სწორედ უტყუარი ნიშანია, იმისა, რომ ჩორნის მიერ ახალციხის მონახულების დროს, ანუ 1869 წელს, ეს წარწერა საერთოდ არ არსებობდა.

ვფიქრობთ, ისეთი დაკვირვებული და სკრუპულოზურად ყველა დეტალის აღმწერი მეცნიერი, ახალციხელ ებრაელთა ცხოვრების წესებში, ახლად აშენებული სალოცავს და მასთან დაკავშირებული ნიუანსებს გვერდს ვერ აუვლიდა

და ბოლოს, სოციალურად ისეთი ძლიერი თემისათვის, როგორიც ახალციხელი ებრაელობა იყო, სინაგოგის უფრო დიდი შენობის ადრე აშენება არ უნდა ყოფილიყო პრობლემა. მით უმეტეს, რომ ახალციხის სინაგოგას საუკუნეების მანძილზე საკმაოდ მაღალი სტატუსი ჰქონდა. სინაგოგის ავტორიტეტი და მაღალი სტატუსი ყოველთვის აღინიშნებოდა სხვადასხვა დოკუმენტებსა და წყაროებში. ახალციხის ებრაელთა სალოცავს ემსახურებოდნენ განათლებული და დიდი ავტორიტეტის მქონე რაბინები. ახალციხის სალოცავშია დაცული დღემდე საკმაოდ მნიშვნელოვანი და უნიკალური სეფერ თორები, როგორც ხელნაწერი, ისე ნაბეჭდი სახით. სინაგოგას იმდენად დიდი ავტორიტეტი ჰქონდა, რომ მიუხედავად თბილისში ჯერ კიდევ XX საუკუნის დასაწყისში ისევ ახალციხელების მიერ აშენებული სალოცავის არსებობისა, მთელი კავკასიის ებრაელობა, ვინც თბილისში ცხოვრობდა, მეტრიკაციის საკითხებზე ახალციხის სალოცავსა და იქაურ რაბინს მიმართავდნენ [Еврейская энциклопедия, 1896:118]. როგორ ჩანს ამ მაღალ იმიჯს სწორედ თვითონ სალოცავის მნიშვნელობა და აქ მოღვაწე რაბინების დიდი ავტორიტეტი განსაზღვრავდა.

დასკვნის სახით უნდა ითქვას, რომ ახალციხის სინაგოგის აგების შესახებ ზემოთ ნახსენებ ორივე ვერსიას აქვს არსებობის უფლება. თუმცა, ისტორიული დოკუმენტების და საკითხის გარშემო არსებული სამეცნიერო, თუ მოგზაურობათა ჩანაწერების და სამეცნიერო ლიტერატურის ანალიზი საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ გაცილებით დამაჯერებელი უნდა იყოს სინაგოგის მშენებლობის ის ვერსია, რომელიც მის ადრეულ პერიოდში არსებობას ამტკიცებს. რაც შეეხება სალოცავის გარე კედელზე დატანილ უფრო გვიანდელ თარიღს, ვფიქრობთ, ამის მიზეზი უნდა იყოს შემდგომ წლებში შენობის რესტავრაცია-გადაკეთება, რომელიც რამდენჯერმე მომხდარა და რისი კვალიც შენობას დღესაც აშკარად ამჩნევია. სავარაუდოა, რომ ყველაზე დიდი რეკონსტრუქცია - განახლება სინაგოგაში სწორედ იმ დროს მომხდარიყო, რომელსაც აშენების თარიღადაც მიიჩნევენ. (წარწერა ორ ფერშია შესრულებული - მოწითალო და შავი საღებავებით, საკმაოდ კარგად შემონახული მას აშკარად ეტყობა, რომ ყოველი რეკონსტრუქციის დროს მისი ხელახალი გადაღება ხდებოდა) (იხ. ფოტო #12) [მესხიშვილი, 2016]. ი. ჩორნის მიერ ნახსენები შენობის შიდა წარწერა კი, შესაძლებელია, ერთ-ერთი რეკონსტრუქცია-გადაკეთების დროს წაიშალა (გადაიღება ან გადაიღესა). სინაგოგას რემონტი შემდგომშიც რამდენჯერმე ჩაუტარდა, თუმცა მის საერთო არქიტექტურაში მნიშვნელოვანი ცვლილება არ მომხდარა.

რა თქმა უნდა, ქართულ-ებრაული ურთიერთობების მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის და ორი ხალხის ხანგძლივი და მეგობრული თანაცხოვრების ფონზე საკულტო ნაგებობების დათარიღება არსებითად არაფერს ცვლის, მაგრამ, ვფიქრობთ, რომ სტატიაში მოცემული კვლევა ისტორიული ჭეშმარიტების დადგენას ემსახურება. კვლევის შედეგები კი საშუალებას გვაძლევს ახალციხის სინაგოგა მივიჩნიოთ ევროპის მასშტაბით ერთ ერთ უძველეს ებრაულ სალოცავად, რომელიც 280 წელს ითვლის.

გამოყენებული ლიტერატურა

gurjist'anis vilaietis didi davtari, (1941). *turkuli t'ekst'ebi targmna da gamotsa s. jikiam.* t'. 2. tb. (გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, (1941). თურქული ტექსტები თარგმნა და გამოსცა ს. ჯიქიამ. ტ. 2. თბ.).

ch'ilashvili, I. (1968). *kalakebi peodalur sakartveloshi.* t' I, tb. (ჭილაშვილი, I. (1968). *ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში.* ტ I, თბ.).

apakidze, a. (1963). *kalakebi da sakalako tskhovreba dzvel sakartveloshi.* t' I, tb. (აფაქიძე, ა. (1963). *ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში.* ტ I, თბ.).

ch'ich'inadze, z. (1991). *kartveli ebraelebi sakartveloshi*“ (meore gamotsema), tb. (ჭიჭინაძე, ზ. (1991). *ქართველი ებრაელები საქართველოში*“ (მეორე გამოცემა), თბ.).

iuda halevi chorni, (2014). „mogzauroba imier da amerk'avk'asiashi“, *sakartvelos ebraelta ist'oriul-etnograpiuli muzeumis shromebi* (meore gamotsema). t'.III, tb. იუდა ჰალევი ჩორნი, (2014).

„მოგზაურობა იმიერ და ამერკავკასიაში“, *საქართველოს ებრაელთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის შრომები* (მეორე გამოცემა). ტ. III, თბ.

itskhak' davidi, (1976). *nats'erebi*. t'. II, tel-avivi. იცხაკ დავიდი, (1976). *ნაწერები*. ტ. II, თელავი.

babalik'ashvili, n. (1970). *ebrauli ep'igrapik'a akhaltsikheshi*. matsne, #6. tb. (ბაბალიკაშვილი, ნ. (1970). *ებრაული ეპიგრაფიკა ახალციხეში*. მაცნე, #6. თბ.).

babalik'ashvili, n. (1971). *ebrauli ep'igrapik'uli dzeglebi sakartveloshi*. tb. ბაბალიკაშვილი, ნ. (1971). *ებრაული ეპიგრაფიკული ძეგლები საქართველოში*. თბ.

bost'anashvili, sh. (1992). *ebrauli salotsavebisa da sasaplaeobis arkit'ekt'ura sakartveloshi*, zhurn. „*khelovneba*“, I-II, tb. (ბოსტანაშვილი, შ. (1992). *ებრაული სალოცავებისა და სასაფლაოების არქიტექტურა საქართველოში*, ჟურნ. „*ხელოვნება*“, I-II, თბ.).

mamistvalashvili, e. (1995). *kartvel ebraelta ist'oria*. tb. (მამისთვალაშვილი, ე. (1995). *ქართველ ებრაელთა ისტორია*. თბ.).

meskhishvili, ts. (1993-1994). *eksp'edotsiis savele dghiuri*. (მესხიშვილი, ც. (1993-1994). *ექსპედიციის საველე დღიური*).

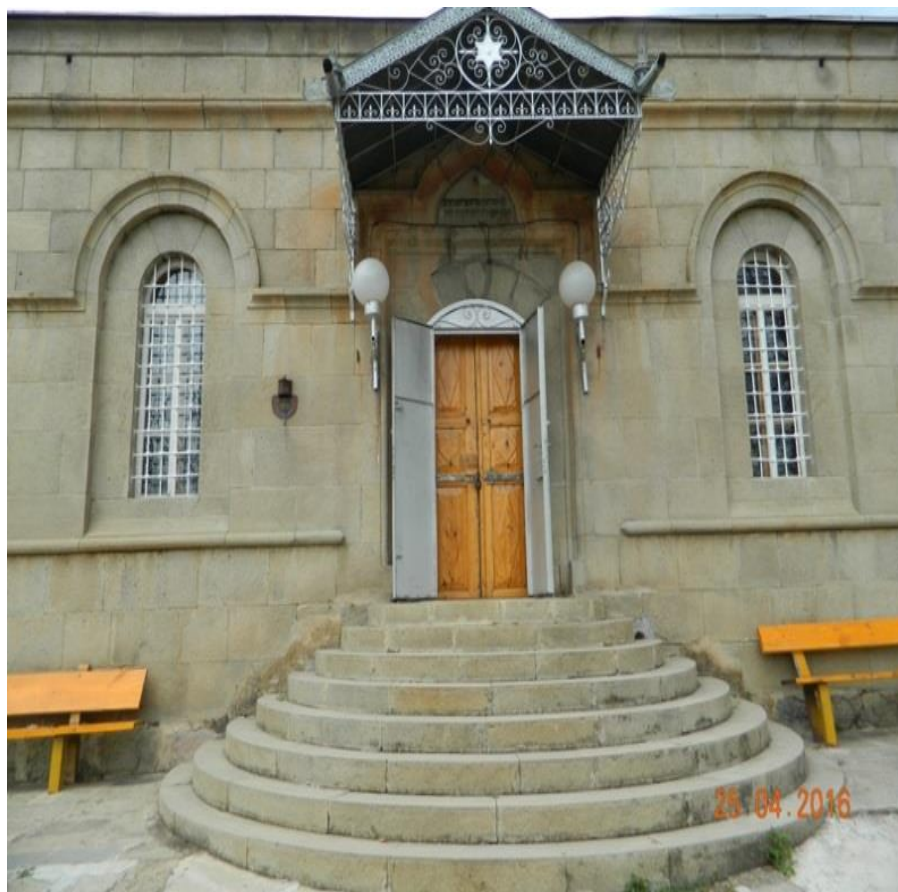
meskhishvili, ts. (1997). *akhaltsikhel ebraelta t'raditsiuli qopa da k'ult'ura. sak'andidat'o disert'atsia*. tb. (მესხიშვილი, ც. (1997). *ახალციხელ ებრაელთა ტრადიციული ყოფა და კულტურა*. საკანდიდატო დისერტაცია. თბ.).

Исхак Давид, (1999). „*История Евреев на Кавказе*“, Т. I. Тель-Авив.

Еврейская Энциклопедия, (1996). Т. I. Санкт Петербург.

ტაბულები და ფოტოები

სურ. 1

სურ. 2

ახალციხის მოქმედი სინაგოგა

სურ.3

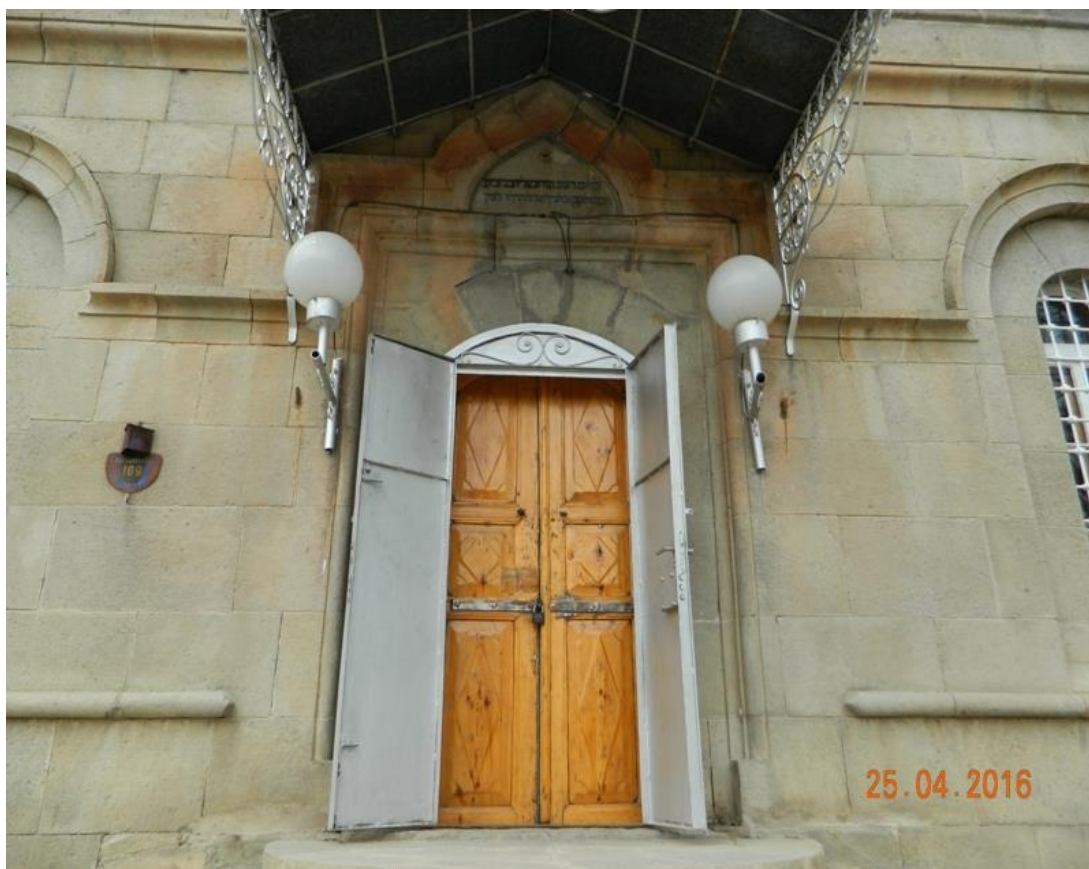
სურ.4

„სახელითა უფლისათა“ წარწერა შესასვლელ კარზე მოქმედი სინაგოგის წარწერა 1861-63 წწ ,
სინაგოგის შესასვლელი კარი წარწერით

სურ. 5

სურ. 7

სურ. 8

1902 წელს აშენებული მეორე, გაუქმებული სინაგოგის სამშენებლო წარწერა

სურ. 9

1902 წელს აგებული გაუქმებული სალოცავის ხედი

სურ.10

ნისან ბაბალიკაშვილის მიერ გადაღებული ახალციხის სინაგოგის წარწერის ფოტო 1971 წელი (ანალოგიური წარწერა)

ახალციხის მოქმედი სინაგოგის სამშენებლო წარწერა (გადაღებულია 2016 წელს ავტორის მიერ)

სურ. 12

